

Kaks lähiajaloo konverentsi

Käesoleva aasta kevadel ja suve algul toimus MTÜ S-Keskus korraldusel ja osalusel Tallinnas kaks rahvusvahelist lähiajalooalast konverentsi. Vahepealse 50 aasta jooksul toimus lähiajaloo uurimine vabas maailmas ja Nõukogude Liidu võimu või kontrolli all olevates riikides väga erinevates tingimustes ja suundades. Eesti ja ka teiste nõukogude võimu alt vabanenud riikide lähiajaloolased on viimased 10–15 aastat tegelenud eelkõige aastakümneid suletud olnud arhiivimaterjalide läbitöötamise ja teaduskäibes toomisega, et toimunu esmalt iseenda jaoks selgeks kirjutada. Täna on jõutud tulemusteni, mis pakuvad huvi ka välismaal. Läänepoolsetes naaberriikides on ajaloo uurimine kulgenud oma loomulikku rada mööda ning sealsed kolleegid saavad tegelda ajaloosündmuste avarama mõtestamise ja populariseerimisega.

Lisaks professionaalsele tarvidusele selliste konverentside järele on käesoleval aastal ka kõrgenenud ühiskondlik nõudlus: möödus 65 aastat Eesti okupeerimisest Nõukogude Liidu poolt ja 60 aastat Teise maailmasõja lahingute lõpust.

30. ja 31. märtsil peeti Tallinnas Rootsi ja Eesti ajaloolaste ühiskonverents **“Lähiajalugu Balti ja Euroopa kontekstis”**. Korraldajateks olid Lundi ülikooli ajalooteaduskond ja Eesti lähiajaloo uurimisele keskendunud S-Keskus koos rahvastikuminiistri büroo ja Rootsi suursaatkonnaga. Nagu juba pealkirjastki näha, haaras koos Rootsi kolleegidega peetud konverents lähiajaloo sündmusi laiemas kontekstis.

Avasõnad lausunud minister Paul-Eerik Rummo ja Rootsi suursaadik Dag Hartelius rõhutasid lähiajaloo olulisust oma identiteedi tunnetamisel ning teema aktuaalsust.

Avaettekande pidanud emeriitprofessor Enn Tärvel kõneles Eesti lähiajaloo uurimise probleemidest, rõhutades allikakriitika tähtsust olukorras ja sellest tulenevalt ka ajaloolase vastutust ajaloo uurimisel või kirjutamisel.

Üks osa ettekandeid oli pühendatud lähiajaloo mõtestamisele kaasajal ja suhtumistest ajaloo sündmustesse. Lundi ülikooli professor Klas-Göran Karlsson valgustas üsna kriitiliselt saandivahetuse paiku Rootsi peaministri algatatud “Elava ajaloo” (*levande historia*) projektiga seotud

asjaolusid. Projekt seisneb eeskätt holokausti tutvustamises koolides ja avalikkusele. Ta pidas selle rolli suuremaks välispoliitika kui lähiajaloo uurimise ja tutvustamise vallas. Professor Karlsson põhjendas ka Rootsi avalikkuse ja ajaloolaste suhtumise kujunemist lähiajalukku. Selles oli oluline osa Rootsi kõrvalejäämisel Teisest maailmasõjast ja Rootsi sõjajärgsel välispoliitikal. Lähedast teemaatikat puudutasid ka professor Kristian Gerner ja Johan Öhman. Esimene kõneles sellest, kuidas holokaust ja kommunistliku võimu all olnud aeg mõjutavad Ungari tegelikkust tänapäevani, liitudes muu hulgas Ungari traditsioonilisse maa ja linna vaimsesse ja poliitilisse vastasseisu. Johan Öhman rääkis holokausti ja Ukraina näljahäda käsitlemisest tänapäeva Ukraina kooliõpikutes, aga ka poliitiliste liidrite poolt. Siia rubriiki kuulub ka Ainur Elmgreni ettekanne sellest, kuidas soomlased suhtusid Rootsisse ja rootslastesse Esimese ja Teise maailmasõja vahel.

Teine osa ettekandeid oli pühendatud konkreetsemate teemade analüüsile. Doktor Aigi Rahi-Tamm tutvustas oma uurimistööd Eesti Riigiarhiivi nn. poliitvärvingute kartoteegi kallal. Kartoteek kujunes põhiosas 1940. aastast kuni nõukogude korra lõpuni Eestis. Enam kui poolele miljonile kaardile on kantud isikud, kes vaadeldaval ajal võimudele poliitilistel põhjustel silma torkasid. Doktor Rahi-Tamm nentis, et Eesti arhiivisüsteem rakendati 1940.–1950. a.-tel poliitiliste režiimide kõige võikamate eesmärkide teenistusse.

Indrek Paavle kõneles okupeeritud Eesti juhtimisest 1940–1941: ta valgustas EKP Keskkomitee, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Ülemnõukogu rolli võimu mehhaanikas. Indrek Paavle näitas, kuidas ja missuguste meetoditega juhiti kogu protsessi tegelikult Stalini lähikonnast, ÜK(b)P KK Poliitbüroost ning ÜK(b)P Keskkomitee aparaadist. Esile tõusis ka NKVD ning alates 1941. aastast Punaarmee suur roll ENSV otsustusmehhanismi kõrgemal tasandil.

Olev Liivik rääkis EKP keskaparaadi rahvuslikust koosseisust 1944–1953: ta näitas EKP statistilistele andmetele tuginedes, et pärast sõda jätkunud sovetiseerimine teostati Nõukogude Liidust saadetud “spetsialistide” poolt ja/või kontrolli all. Kes seda ei teaks, võiksime osatada – kuid ainult tõestatud teadmine on midagi väärt.

Lundi maa-arhivaar Jan Dahlin kirjeldas sõja lõpul Rootsi põgenenud ja seal interneeritud läti ja eesti, aga ka teistest rahvustest sõjavangide saatust interneeritute laagreis Rootsis ja nende väljaandmist NSVL-ile. Paljudele oli uudiseks rohkem kui 2000 sakslase saatus, meie teadmine on seni keskendunud rohkem lätlaste ja eestlaste

väljaandmisele. Loodetavasti tipneb Jan Dahlini ettekandega alanud koostöö ka selleteemalise näituse Eestisse jõudmisega.

Siinkirjutaja käsitles 1960. aastate sõjaroimariite näidisprotssesse Eestis. Arhiividokumendid võimaldavad heita pilku protsesside kõõgipoolele. Näeme, et toimunud oli vähe pistmist õiguse ja hoopis rohkem Nõukogude Liidu välispoliitiliste eesmärkide teostamisega näidisõigusemõistmise kaudu. Süütute inimeste tapmise rakendamine propaganda teenistusse raskendab kõnealuste sündmuste uurimist tänapäevani.

15. juunil toimus koos Vene ja Leedu ajaloolastega konverents **“Molotovi-Ribbentropi pakti realiseerimisest Nõukogude okupatsiooniks Balti riikides”**. Konverentsi korraldaja S-Keskus. Konverentsi eesmärk oli välja tuua, milliste vahenditega kindlustas Nõukogude Liit oma võimu okupeeritud aladel. Ettekanded keskendusid detailselt teatud murdepunktidele nimetatud protsessis. Vastav temaatika on endiselt aktuaalne. Otsese seotuse tõttu riikluse küsimusega on see äärmiselt oluline ja emotsionaalselt diskuteeritav teema kooli ajaloo programmis. Rahvusvaheliste suhete poolelt vaadatuna ähvardab ka tänapäeval nõrgemaid riike märksa rohkem kui otsene sõjaline agressioon oht langeda suurriigi ohvriks näiliselt korrektsete seadusandlike aktide tagajärjel. Olgu selle taga siis vägivaldaga ähvardamine või mõne poliitilise rühmituse manipulatsioonid seadusandlusega. Järgneval päeval jätkus arutelu ümarlaual, kuhu olid kutsutud spetsialistid erinevatest institutsioonidest, kes oma töös selle probleemaatikaga kokku puutuvad.

Sissejuhatavas sõnavõtus andis S-Keskuse juhatuse liige Toomas Hiio ülevaate 1940. aasta suve sündmustest Eestis, mis andis üldise raamistiku konverentsi teise poole detailsetele ettekannetele. Teise esinejana esitas Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse üldharidus-õppekavade osakonna peaspetsialist Mare Oja ülevaate 1940. aasta sündmuste käsitlemisest koolide õppekavades. Sellele järgnevalt analüüsis Tallinna Oismäe Vene Lütseumi ajaloo õpetaja Vjatšeslav Žiburovitš selle teema õpetamist Eestis vene koolides. Esineja sõnul on käesoleva teema käsitlemine koolis alati seotud asjaoluga, et õpilastel on reeglina juba eelnevalt olemas oma arusaam toimunud. Nii saab edasine teadmiste süvendamine toimuda peamiselt argumenteeritud diskussiooni vormis, milleks on õpetajatele hädavajalik koostada abimaterjale.

Konverentsi teises pooles peatuti detailselt neljal kitsamal küsimusel.

Leedu Genotsiidi ja Vastupanu Uurimiskes-

kuse peaspetsialist Bernardas Gailius peatus detailselt Leedu presidendivõimu (kuri)tarvitamise nüanssidel 1940. aastal. Leedu presidendi Antanas Smetona põgenemine riigist tekitas vajaduse presidendivõim tagaselja näiliselt legaalselt põhiseaduse erinevate tõlgenduste teel üle kanda Nõukogude Liidule sobilikule isikule. Põhiseaduse meelevaldne tõlgendamine viib küsimuseni: kas tegu oli (riigi) õigusliku enesehävitusel või pigem “õiguse” enese hävitamisega?

Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutuse teadur Indrek Paavle analüüsis 1940. aasta 14. juulil korraldatud Riigivolikogu valimiste tulemuste manipuleerimist. Olemasolevad dokumendid näitavad, et selleks võidi kasutada erinevaid meetodeid. Ammendavat vastust küsimusele, mil määral oli Nõukogude Liidule sobilik valimistulemus inimeste ärahirmutamise ning mil määral otsese võltsimise tulemus, ei ole aga säilinud dokumentide põhjal võimalik anda.

Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutuse teadur Peeter Kaasik vaatles lähemalt Eesti Kaitseväge ja Kaitseliidu likvideerimist 1940. aasta suvel. Kaitseväge likvideerimisega väga ei kiirustatud ning neilt relvi ära ei võetud. Näib, et arvestati sõjaväe kuuletumisega riigivõimu esindajatele, kes omakorda pidid langetama Nõukogude Liidule sobivaid otsuseid. Kaitseliidu puhul ei olnud kindlad nende kuuletumises keskviimule ning nad otsustati viivitamatult desarmeerida ja laiali saata.

Venemaa ajaloolane Nikita Petrov ühingu “Memorial” rääkis lähemalt 1940. aasta suvel Eestisse saadetud Nõukogude Liidu riikliku julgeoleku võtmetegelastest. Neist detailsemalt peatus ta Aleksei Škurinil, kes oli 1940–1941 ENSV siseasjade rahvakomissari esimene asetäitja, 1941 ENSV riikliku julgeoleku rahvakomissari asetäitja. Lisaks sellele oli ettekandes meile senitundmata seiku Karl Säre elukäigust.

Toimunud lähiajaloo konverentsid kujunesid edukaks mitmes plaanis. Ettekannetest sai osa kokku umbes kaks- ja poolsada ajaloolast ja ajaloo huvilist inimest. Võimaliku keelebarjääri ületamiseks oli konverentsidel sünkroontõlge. Et konverentsidel ettekantu ka edaspidi huvilistele kättesaadav oleks, saavad vähemalt osa ettekandeid pärast toimetamist ja tõlkimist soovijaile kättesaadavaks ka S-Keskuse kodulehe vahendusel (www.s-keskus.arhiiv.ee/).

Kolleegidele ajaloolastele osutuvad kindlasti kasulikuks uued või värskendatud sidemed kolleegidega naabermaadest.

Meelis Maripuu